

УДК 343.93

Андрій Боровик,

канд. юрид. наук,

доцент кафедри кримінального права і правосуддя

Міжнародного економіко-гуманітарного університету

імені академіка Степана Дем'ячука

ПРО ДЕЯКІ ЗМІСТОВІ ЕЛЕМЕНТИ КОМПЛЕКСНОГО ТА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ПЛАНУВАННЯ ЗАХОДІВ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті розглянуті питання, пов'язані з організацією та реалізацією заходів комплексного та індивідуального планування діяльності із запобігання злочинам в установах виконання покарань України, а також визначені проблеми та розроблені науково обґрунтовані шляхи щодо їх вирішення по суті.

Ключові слова: комплексне планування; індивідуальне планування; запобігання злочинам; установа виконання покарань; персонал; засуджений; кримінально-виконавча діяльність.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Відповідно до вимог ч. 2 ст. 95 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України, за результатом медичного обстеження, первинної психодіагностики і психолого-педагогічного вивчення та на підставі кримінологічно-правової характеристики на кожного засудженого складається індивідуальна програма соціально-виховної роботи, що затверджується начальником колонії, в якій у тому числі планується проведення заходів індивідуального характеру із запобігання скоєнню цієї особою нових злочинів. Таке завдання, зокрема, передбачено не тільки у ст. 1 КВК, але й у ч. 1 ст. 104 цього кодексу «Оперативно-розшукова діяльність в колоніях». Більше того, як зазначено з цього приводу в ч. 1 п. XIX Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВРУВП), з метою підтримання належного правопорядку в УВП, попередження злочинів та правопорушень серед засуджених здійснюється комплекс спеціальних профілактичних заходів щодо виявлення, постановки на облік та організації нагляду за особами, схильними до вчинення правопорушень. Зокрема, тільки у 2016 році на профілактичних обліках УВП перебувало 514 засуджених, схильних до втечі, 232 – до нападу та захоплення заручників, 583 – до злісної непокорі; т. ін. [1, с. 16].

Проте, як показує практика, зазначені нормативно-правові приписи на практиці є малоефективними, позаяк щорічно як засу-

дженими, так і іншими особами (персоналом, близькими родичами осіб, які відбувають покарання, раніше судимими особами, т. ін.) вчиняються злочини, що, своєю чергою, свідчить про неналежний рівень запобіжної діяльності із зазначених питань у тому числі на рівні комплексного та індивідуального планування заходів по запобіганню злочинам в УВП.

Отже, є складна прикладна проблема, яка потребує вирішення у тому числі й на науковому рівні. Саме зазначені обставини й зумовили вибір теми даного дослідження та визначили його основне завдання – з'ясувати зміст і сутність комплексного та індивідуального планування запобіжної діяльності в УВП та розробити науково обґрунтовані заходи щодо вдосконалення даного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із даної теми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Результати вивчення наукової літератури показують, що досить плідно та активно питаннями організації та реалізації заходів комплексного та індивідуального планування діяльності із запобігання злочинам в установах виконання покарань України займаються такі науковці, як: О. М. Бандурка, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, В. К. Грищук, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, С. Ф. Денисов, А. П. Закалюк, О. Г. Колб, О. Г. Кулик, І. М. Копотун, В. А. Меркулова, П. П. Михайленко, В. М. Литвин, П. Л. Фріс, О. Г. Фролова та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як свідчить суспільна практика, будь-яка діяльність має цілеспрямований характер, її основу становить планування індивідуальних чи комплексних зусиль її суб'єктів, спрямованих на реалізацію тактичних і стратегічних завдань і досягнення спільних цілей, мети тощо. З огляду на те, що злочинність – це об'єктивно існуюча інтегральна система, та керуючись необхідністю аналогічної протидії їй з боку суб'єктів загальної та індивідуальної профілактики, проблеми комплексного та індивідуального планування заходів запобігання злочинам в УВП сьогодні варто визнати надзвичайно актуальними. Цілковито очевидним є висновок про те, що від стану, рівня та організації кримінологічного планування в колоніях залежать відповідні показники зазначеної діяльності в окремо взятому адміністративному регіоні та загалом в Україні. Саме тому це питання стало предметом даного дослідження та одним з елементів його мети. Як показав проведений під час дослідження аналіз наукових і практичних джерел, проблеми кримінологічного планування перебувають у центрі постійної уваги як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, зокрема таких, як: Г. О. Аванесова, К. К. Горейнова, О. М. Джужи, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, В. В. Лунесова, О. Г. Нікітіна, А. Ф. Токарева, В. В. Шакуна, Г. Й. Шнайдера та ін. Проте в контексті завдань боротьби зі злочинністю в місцях позбавлення волі зазначена тематика наукових досліджень є досить обмеженою, епізодичною та безсистемною. Водночас особливості детермінації злочинності в УВП зумовлюють об'єктивну необхідність більш глибокого та комплексного вивчення змісту такого виду суспільної діяльності, як планування заходів щодо профілактики злочинних виявів індивідуального та групового характеру.

У науці під кримінологічним плануванням розуміють процес розробки цілей і завдань боротьби зі злочинністю, шляхів і засобів їх вирішення та забезпечення (нормативного, інформаційного, ресурсного тощо) на певний період [2, с. 59]. Крім того, О. М. Джужа дійшов правильного висновку, що це є цілеспрямований процес розробки плану дій, як різновиду управлінського рішення, поданого у вигляді системи взаємоузгоджених і взаємопов'язаних заходів, які потрібно здійснювати у встановленій послідовності та у визначені строки з метою досягнення поставлених цілей [3, с. 165]. Водночас кримінологічне планування в УВП може бути ефективним лише за умови визна-

ння його як елемента системи соціального управління, зокрема, для суб'єктів профілактики злочинів. Як і будь-яка діяльність, кримінологічне планування в колоніях повинно ґрунтуватися на певних принципах, а саме:

1) науковій обґрунтованості, зміст якої полягає в тому, що планування повинно здійснюватися на основі наукового аналізу об'єктивної дійсності, в умовах якої буде реалізуватися план. Для реалізації змісту цього принципу в ДКВС України в 2006 р. створено Науково-методичну раду, головним завданням якої є вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо шляхів підвищення ефективності діяльності цієї системи, включаючи її елементи планування. До вказаної діяльності залучені наукові установи, штаб ДДУПВП та інші підрозділи. Проте динаміка соціальних змін та якісні негативні показники явищ злочинності (висока питома вага тяжких і особливо тяжких, корисливих і насильницьких злочинів тощо), що сьогодні набули поширення, зумовлюють потребу у створенні аналогічних структур у територіальних управліннях, органах та УВП, залучення до цього процесу можливостей громадськості, науковців та інших фахівців, які проживають у районі дислокації УВП;

2) законності, який передбачає розробку планів відповідно до чинного законодавства. Навряд чи можна у зв'язку з цим визнати правомірною діяльність адміністрації УВП без чітко визначених у законі об'єктів профілактичного впливу, його меж й обсягів, правообмежень, що випливають із факту постановки засудженого на профілактичний облік. До того ж правовий статус особи, позбавленої судом волі, система передбачених чинним кримінально-виконавчим законодавством України засобів виправлення і ресоціалізації дозволяють застосовувати до кожного засудженого відповідні заходи індивідуального впливу для того, щоб досягти мети покарання. Основу такої діяльності становить індивідуальна програма соціально-виховної роботи і спеціальна індивідуальна програма (ст. 95, 97 КВК України), які передбачають заходи щодо запобігання злочинам в УВП. З огляду на це, така діяльність є законною. Отже, логічно було б на профілактичний облік в УВП ставити всіх без винятку осіб, які відбувають покарання (а це неможливо через відсутність необхідних сил і засобів, диспропорції у співвідношенні кількості персоналу та засуджених тощо), або привести у відповідність до вимог принципу законності чинне законодавство України у цій галузі;

3) актуальності, який визнає необхідність у процесі планування визначати пріоритетні напрями профілактики злочинів. Практика

діяльності в УВП свідчить, що індивідуальна профілактика є основним напрямом протидії антисуспільним виявам засуджених під час відбування покарання. З огляду на те, що більшість злочинів в УВП щорічно скоюють особи, які не перебувають на профілактичних обліках, зазначене завдання у кримінологічному плануванні є досить актуальним та необхідним;

4) реальності, який вимагає врахування об'єктивних можливостей суб'єктів профілактики злочинів. Результати проведеного дослідження показали, що в умовах нормативно-правової неврегульованості питань взаємодії суб'єктів запобігання злочинам, певного інформаційного вакууму, нескоординованості зусиль правоохоронних органів щодо досягнення єдиної мети – усунення наслідків злочинності та її блокування, нейтралізації тощо – об'єктивні можливості УВП у галузі протидії суспільно небезпечним виявам окремих осіб та груп у сьогоденні дещо знівельовані та використовуються неповною мірою. Особливо це простежується у змісті теперішніх Комплексних програм профілактики злочинів на певний період [4; 5], заходах щодо посилення боротьби зі злочинністю [6];

5) конкретності, який передбачає однозначність змісту запланованих заходів, термінів їх виконання, суб'єктів реалізації та контролю;

6) несуперечливості, який означає узгодження в межах плану всіх його складових частин, щоб вони не суперечили одна одній;

7) субординації, який полягає у підпорядкуванні заходів короткостроковим

планів довгостроковим, нижчих ланок суб'єктів профілактики – вищим. На практиці зміст зазначеного принципу полягає в тому, щоб забезпечити

підпорядкованість не тільки внутрігалузового (всередині системи ДКВС), але й зовнішнього характеру (на рівні спеціальних суб'єктів профілактики злочинів (системи правоохоронних органів)) та інших учасників правоохоронної діяльності. Актуальними проблемами у зв'язку з цим є питання координації та взаємодії усіх зацікавлених сторін у досягненні спільної мети їхньої діяльності;

8) інформативності, який розглядається у двох аспектах:

– по-перше, цей принцип означає складання плану на основі повної її достовірної інформації. На жаль, сьогодні в УВП на процес складання планів впливають дві основні обставини:

а) зашореність, «утаємненість» відділів і служб колонії, що викликано власними корпоративними інтересами (показниками

роботи, особливістю фахової діяльності, статусом та ін.);

б) зовнішньою неврегульованістю питань отримання, обліку та використання інформації, передусім, у частині термінів інформування суб'єктів інформаційної діяльності, що не збігаються з нормами КВК, КПК України та інших законодавчих актів у цій галузі;

– по-друге, план має розроблятися таким чином, щоб у якомога меншому обсязі знакового масиву містилось якнайбільше необхідної інформації. За такого підходу найбільш ефективним засобом має стати банк даних на особу засудженого, що формується за схемою: "підозрюваний – обвинувачений – підсудний – засуджений – підозрюваний", та забезпечується обов'язковим інформаційним супроводом з боку відповідних суб'єктів кримінально-процесуальних та кримінально-виконавчих відносин.

Отже, зазначені принципи покликані впорядкувати не тільки процес кримінологічного планування в УВП, а й діяльність суб'єктів профілактики злочинів. При цьому принципи планування, на думку вчених, яку ми поділяємо, не можуть суперечити принципам діяльності безпосередніх зазначених суб'єктів.

Як показав проведений аналіз, як і будь-який інший вид діяльності, кримінологічне планування в УВП має свої етапи, головними з яких є:

а) підготовчий, під час якого здійснюється збирання та опрацювання кримінологічної інформації, визначення основних завдань на запланований термін. На практиці відповідно до статусу зазначену діяльність в УВП здійснюють оперативні апарати. Проте відсутність законодавчо закріплених цілей профілактичної діяльності, змісту та механізмів її реалізації у чинному КВК України й відомчих нормативних актах ДДУПВП не дає змоги підняти на більш високий рівень організацію протидії злочинності як у межах окремо взятої колонії, так і загалом в Україні;

б) збирання пропозицій, під час якого особа, відповідальна за складання плану, доводить отриману на підготовчому етапі інформацію до керівництва суб'єктів профілактики, а потім узагальнює їхні пропозиції і вносить до відповідного плану. На цьому етапі, як свідчить практика, відповідальні за складання плану особи наражаються на низку проблем, які в подальшому негативно впливають на його зміст, а саме:

– у зв'язку з відсутністю формулювання терміна «кримінологічна інформація» у чинному законодавстві України на практиці до неї відносять різноманітні відомості про засуджених (явища, події тощо), що

пов'язані з життєдіяльністю останніх (операційна інформація, отримана внаслідок ОРД; офіційні дані, що зазначені в особовій справі засудженого; відомості про заробіток в УВП та ін.). Такий масив інформації не лише не дозволяє створити об'єктивний «портрет» особи, яка є об'єктом профілактичного впливу, а й призводить до неефективного використання наявних сил і засобів, формалізму у визначенні шляхів і методів досягнення мети цієї діяльності.

У процесі даного дослідження встановлено, що кримінологічна інформація – це відомості, що тісно пов'язані та відображають предмет кримінології. До них належать офіційні та неофіційні (на рівні ОРД) джерела, що перевірені в установленому нормативно-правовими актами порядку та характеризують злочинність, особу злочинця, детермінанти, що породжують і сприяють скоєнню злочинів, та заходи протидії цим явищам. Головною особливістю цієї інформації є те, що вона стосується лише предмета кримінології (і цим вона відрізняється від інших видів інформації) та повинна бути перевіреною методами і засобами, що характерні для цієї галузі науки;

– у нормативних актах не зазначена структура такого плану, а тому зазвичай на практиці він складається за формою інших наявних планів (роботи служб, УВП, організаційних, тактичних та ін.). Такий підхід нівелює зміст кримінологічного планування та подальшої роботи щодо реалізації цього виду діяльності адміністрації УВП. Саме тому щороку (1991–2017 рр.) у колоніях майже незмінними залишаються детермінанти злочинності. Як видається, структура плану з профілактики злочинів в УВП має бути максимально наближеною до елементів предмета кримінології. У цьому разі теоретичні надбання стануть реальними практичними постулатами та піднімуть на більш високий рівень організацію виконання запланованих заходів;

– не є обов'язковою інформація зовнішніх джерел (відповідно до Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» це є правом, а не обов'язком адміністрації УВП) під час індивідуального та комплексного планування профілактичних заходів. Водночас отримання лише односторонніх відомостей про явища і процеси злочинності та використання здебільшого лише відомчих даних у цьому контексті (всередині системи ДКВС) не дають можливості нейтралізувати, блокувати тощо всі виявлені детермінанти злочинності в УВП;

– дезорганізуючою обставиною у збиранні пропозицій до плану виступають різна

вмотивованість і цілеспрямованість роботи суб'єктів, які є носіями такої інформації (виробничих, фінансових та інших служб колонії), та відсутність координуючих органів або посадових осіб із зазначеної діяльності.

в) узгодження плану, який передбачає координацію дій окремих суб'єктів з урахуванням їх наявних ресурсів, а також узгодження заходів нижчих органів з планом вищих;

г) затвердження плану, зміст якого полягає в тому, що керівник відповідального суб'єкта профілактики злочинів, перевіrivши відповідність плану основним завданням, що стоять перед ним, та плану вищих органів, затверджує його. При цьому на кожному етапі суб'єкт планування повинен вибирати найбільш доцільні методи діяльності (соціологічні, математичні та ін.), поклавши в їх основу контроль за виконанням плану.

Як показав проведений аналіз наукової літератури, планування тісно пов'язане з кримінологічним прогнозуванням. При цьому щодо їх співвідношення серед учених є різні погляди. Одні автори вважають, що прогнозування – це процес, який передує плануванню (Б. В. Коробейников, Н. Ф. Кузнецова, Г. М. Міньковський та ін.) [7, с. 186]. Другі дослідники переконані, що це є етап, наступний за плануванням, який охоплює перспективи, що не піддаються плануванню (О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, А. Й. Міллер та ін.) [8, с. 167]. Третій вчені уявляють прогнозування як передбачення некерованих процесів природи і суспільства, а планування – як засіб регулювання керованих процесів (О. М. Бандурка, Л. М. Давиденко та ін.) [9, с. 126]. Проте об'єднує представників зазначених підходів висновок про те, що основним змістом планування є визначення засобів і способів досягнення поставлених цілей, раціональне використання ресурсів при мінімумі затраченого часу.

Результати даного дослідження свідчать, що головна відмінність між прогнозуванням і плануванням полягає в тому, що в першому випадку виявляється зв'язок сучасного з майбутнім, фактичного стану злочинності з її станом у перспективі. У плануванні ж вирішується інше питання: як треба діяти, щоб досягти бажаного результату в майбутньому. Більше того, кримінологічне планування можливе за певних умов, а саме:

– має бути зазначена конкретна кінцева мета, щоб процес планування не перетворився у безладні дії;

– повинен бути визначений час, у межах якого ця мета може бути досягнута;

– слід встановити засоби, які будуть використовуватися для реалізації поставлених завдань;

– кінцева мета не повинна бути жорстко прив'язана до засобів її здійснення. Цей висновок зумовлений тим, що в УВП здійснюють діяльність різні за своєю природою підрозділи, що мають власні методи і засоби досягнення поставлених цілей, у зв'язку з цим у плануванні навряд чи доцільною є уніфікація засобів реалізації запланованих заходів. При цьому єдиною та об'єднуючою умовою має залишатися мета кримінального покарання.

Висновки.

Отже, у самому загальному вигляді планування протидії злочинності в УВП слід розглядати як розроблену систему заходів, спрямованих на стримування цього явища, виявлення, усунення, блокування тощо детермінант злочинності. Як показав проведений аналіз, документи, у яких відображені зазначені заходи, мають різноманітні назви: плани заходів з усунення обставин виникнення злочинів, заходи щодо запобігання злочинам, плани профілактики злочинів, спільні заходи правоохоронних органів, комплексні цільові програми боротьби зі злочинністю та ін. Крім того, у ДКВС кримінологічне планування має й інші свої особливості:

– по-перше, досі, на відміну від інших правоохоронних органів, планування називається не кримінологічним, а планування заходів щодо боротьби зі злочинністю;

– по-друге, зазначені плани мають короткочасний термін і складаються, як правило, за фактами скоєння злочинів в УВП (план усунення причин і умов скоєного злочину, план профілактики надзвичайних пригод і злочинів у колонії та ін.).

– по-третє, середньострокові та довгострокові плани боротьби зі злочинністю в УВП не складаються, вони є складовими елементами плану роботи колонії на певний період (як розділ, глава тощо);

В статье рассмотрены вопросы, связанные с организацией и реализацией мероприятий комплексного и индивидуального планирования деятельности по предупреждению преступлений в учреждениях исполнения наказаний, а также установлены проблемы и разработаны научно обоснованные пути их решения по существу.

Ключевые слова: комплексное планирование; индивидуальное планирование; предупреждение преступлений; учреждение по исполнению наказаний; персонал; осужденный; уголовно-исполнительная деятельность.

The article deals with the issues related to the organization and implementation of measures for comprehensive and individual planning of prevention activities in penal institutions in Ukraine, as well as identified problems and scientifically substantiated ways of substantially resolving them.

Key words: complex planning; individual planning; crime prevention; penal institution; personnel; condemned; criminal-executive activities.

– по-четверте, плани протидії злочинності в УВП не стали дотепер частиною як загальних планів боротьби з цим явищем у конкретному регіоні та населеному пункті, що складаються правоохоронними органами, так і планів соціально-економічного розвитку, які формуються органами державної виконавчої влади або органами місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду та пожежної безпеки установ виконання покарань у 2016 році: інформ. бюл. Київ: Міністерство юстиції України, 2017. 43 с.

2. Антонян Ю. М. О понятии преступления. Вопросы борьбы с преступностью. М.: Юрид. Лит., 1977. Вып. 26. С. 25–29.

3. Аналіз стану криміногенної обстановки в установах виконання покарань кримінально-виконавчої системи за 1998-2003 роки. К.: Державний департамент України з питань виконання покарань, 2003. № 4/1-214. 31 жовт. 5 с.

4. Алексеев А. И., Сахаров А. В. Причины преступлений у устранение их органами внутренних дел. М.: Моск. высш. шк. милиции, 1985. 47 с.

5. Аликина Н. В. Возрастные психологические особенности агрессивности поведения несовершеннолетних : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 1989. 17 с.

6. Антонян Ю. М. Личность преступника – индивидуальная профилактика преступлений: сопоставление и выводы. Личность преступника и индивидуальное воздействие на них: сб. науч. тр. М.: ВНИИ МВД СССР, 1989. С. 3–10.

7. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2004 р. за даними судової статистики. Вісник Верховного Суду України. 2005. № 5 (47). С. 23–34.

8. Аналіз стану криміногенної обстановки в установах виконання покарань кримінально-виконавчої системи за 1998-2003 роки. К.: Державний департамент України з питань виконання покарань, 2003. № 4/1-214. 5 с.

9. Аванесов Г. А. Криминология. М.: Акад. МВД СССР, 1984. 498 с.